

Kitap Tanıtımı/ Book Review

İRAN'IN SON İKİ YÜZYILLIK TARİHİ

Mohammad-Reza Djalili, Thierry Kellner, çev. Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat, 1.Basım, Ocak 2011, ss.183

Değerlendiren: Melih Kazdal

Ortadoğu bölgesine ilgi duyanların veya çalışma alanı Ortadoğu bölgesini kapsayanların en başta bilmesi gereken ülkelerden birisi bölgesel bir güç olan İran'dır. Bir ülkeyi bilmenin ve anlamının olmazsa olmazı o ülkenin tarihini kısmen de olsa bilmektir. İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi kitabı bu açıdan İran ile alakalı bilgi sahibi olmak ve bu ülkeyi tanımak/anlamak isteyenler için ideal bir "giriş" kitabıdır. Kitap İran'ın yakın tarihini (1796-2010) okuyucuyu sıkacak çok fazla detay vermeden olayları kronolojik olarak (s.10) altı bölümde inceleyen bir siyasi tarih kitabıdır.

Birinci bölümde Kaçar hanedanının İran'da kontrolü ele geçirmesi ve bütünlüğü sağlaması ele alınmaktadır. Kurucu lider Ağa Muhammed Han'dan Muzaffereddin Şah'a (1905) kadar geçen hadiseler kronolojik olarak anlatılmıştır. Bu bölümde Kaçarların ülke siyasetindeki yükselişi ve düşüşü, Avrupalı devletlerin özellikle İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki etkisi, Rusya ile yapılan iki yıkıcı savaş ve bunların neticeleri, reform hamleleri, Batılılara verilen ekonomik imtiyazlar, Şiiliğin siyasi alanda etkinliğinin sebepleri ve Kaçarların nasıl bir hükmetme siyaseti izlediği anlatılmıştır.

İkinci bölüm daha çok Anayasa Devrimi üzerinden anlatılmaktadır. Tahran valisinin üç şeker tüccarını dövdürmesiyle başlayan olaylar bir seyyidin öldürülmesiyle zirveye ulaşmış bunun sonucunca Şah hem millet meclisi kurulmasını kabul etmiş hem de bu meclisin yaptığı anayasayı onaylamıştır. Yeni gelen Şah Muhammed Ali meclise karşı mücadeleye başlamış ve 1908'de sıkıyönetim ilan ederek meclisi kapatmıştır. Ancak Şah'ın bu ham-

---

* Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

lesi bir iç savaş başlatmış, ülkenin her yerindeki ayaklanmalar sonucunda isyancılara mağlup olan Şah, oğlu Ahmed lehine tahttan feragat etmiştir. (Ahmed, Kaçar Hanedanı'nın son hükümdarıdır.) Anayasa Devrimi, hükümetin ABD'ye yanaşması ve Morgan Shuster'i reform niyetiyle getirmesi sonucunda Rusya destekli bir darbeye sona ermiştir. 1908 yılında petrolün bulunuşuna ve İngilizlerin İran petrolü üzerindeki hakimiyetine değinildikten sonra Birinci Dünya Savaşı'nın İran üzerindeki etkisi anlatılmış ve Rusya'daki Bolşevik Devrimi'nin İran'daki yansımalarına az da olsa temas edilmiştir.

Üçüncü bölüm, çok uzun olmamakla birlikte Rıza Han'ın 1921 askeri darbesinden 1926'daki taç giyme törenine kadar geçen süreyi anlatarak başlamaktadır. Daha sonra Rıza Şah'ın ülkede, devletleşmeden askeriye, sanayiden alt yapıya, petrolden millî eğitime, kılık kıyafetten adalete kadar bütün alanlarda yaptığı modernleşme ve reform hareketinden bahsedilmiş, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte İran'ın Sovyetler ve İngilizler tarafından işgalinin anlatıldığı satırlarla bölüm sonlandırılmıştır.

Dördüncü bölüm, İran İslam Devrimi'ne giden olayların yer aldığı bir bölüm olduğundan bu bölümdeki belli başlı önemli olaylar burada belirtilmiştir. İlk olarak İran'ın İngiliz ve Sovyetler tarafından işgal edilmesiyle birlikte Rıza Şah'ın, oğlu Muhammed Rıza lehine tahttan feragat etmesine ve yeni gelen Şah'ın babasından çok farklı bir imaja sahip olduğuna vurgu yapılmıştır. (s.81). Bu dönem aynı zamanda 2. Dünya Savaşı'na denk geldiğinden dolayı savaş yıllarının İran'a olan etkilerine değinilmiş ve daha sonra iki önemli olay üzerinde durulmuştur. Bunlar Özerk Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilanı ve bir Kürt devleti olarak Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Daha sonra 1952'de Musaddık'ın Milli Cephe'yi kurmasıyla birlikte petrolün millileştirilmesi meselesi patlak vermiş ve kısa sürede uluslararası bir boyut kazanmıştır. 1953'de ABD destekli "TP-AJAX" kod adlı darbeye Musaddık iktidardan uzaklaştırılmış ve Şah tekrar kontrolü ele almıştır. Ayrıca bu bölümde kronolojik anlatımın yanında İran'daki siyasi güçler hakkında bilgiler verilmektedir. (s.92-101). Musaddık'ın devrilmesinden sonra Şah ülke siyasetinde tamamen egemen olmuştur (s.103). 1954 seçimleri ile birlikte oluşan zayıf meclis ve 1957'de istihbarat servisi SAVAK'ın kurulması Şah'ın gücünü daha da arttırmıştır. Bu dönemde İran, Bağdat Paketi (1955) gibi uluslararası örgütlere üye olarak bölgesel güç olma yolunda da adımlar atmıştır. 1963 yılında birçok alanda ve özellikle tarım alanında yapılmak istenen reform -Beyaz Devrim- din adamlarının da etkisiyle halkta

bir infiale yol açmış, ayaklanmalar şiddetle bastırılmış ve Humeyni sürgüne gönderilmiştir. “Beyaz Devrim” ile birlikte Şah, İran’daki monarşinin geleneksel desteklerinden yoksun kalmıştır (s.107). 1970’li yıllar ile birlikte uluslararası alandaki gelişmeler Şah için bir fırsata dönüşmüştür. 1973 petrol krizi ile birlikte petrol fiyatlarının artması ülkeye daha önce görülmemiş imkanlar sunmuş buna ek olarak ABD’nin de yardımlarıyla İran bölgesel bir güç haline gelmiştir. Bu başarılar Şah’ın giderek otoriterleşmesine yol açmış İran Diriliş Partisi adı ile bir parti kurulup tek partili sisteme geçilmiştir. Son olarak 1978 yılında İtilaat gazetesinde Humeyni ve ulema sınıfı hakkında yayımlanan küçük düşürücü makale ile birlikte İslam Devrimi’ne giden süreç başlamıştır. Daha sonra bunu Rex sineması yangını (s.113), gösteriler ve “Kara Cuma” (s.114) olayları takip etmiş, bütün bu olaylar sonucunda 16 Ocak 1979’da Şah ülkeyi terk etmiştir. Humeyni 1 Şubat’ta İran’a dönmüş ve böylece “İslam Devrimi” başarıya ulaşmıştır. Bölümün son sayfasında yazar devrim sürecini değerlendirmektedir.

Beşinci bölüm, İslam Cumhuriyeti’nin kurulmasından Humeyni’nin ölümüne kadar geçen süreci anlatmaktadır. İlk olarak yeni rejimin iktidarı nasıl elde ettiğine ve kurumsallaşmak için yaptığı icraatlara değinilmiş, fakat bu süreç taraflı bir şekilde izah edilmiştir. Daha sonra ABD ile olan ve 444 gün süren rehine krizi anlatılmış ve bunun ulusal ve uluslararası sonuçlarına değinilmiştir. 1980 yılına gelince Irak-İran savaşı başlamış ve yazarın deyimiyle “savaş iki ülke arasında berabere biten bir maç gibi olmuş”tur (s. 132). Bu savaş rejimin kurumsallaşması ve sağlamlaşmasına kolaylık sağlamıştır. Savaşta öne çıkan en önemli iki kurum Devrim Muhafızları ve Besic (gönüllülerden oluşan milis kuvvet)dir. Daha sonra bu iki kuvvet ama özellikle Devrim Muhafızları yeni rejimin temel unsurlarından biri olacaktır (s.135). Son olarak İslam Cumhuriyeti’nin kurumları hakkında kısa bir bilgi verilmiştir.

Humeyni sonrası Rafsancani döneminden (1989-1997) Ahmedinejad dönemine kadar olan sürecin anlatıldığı Kitabın son bölümünde Yazar, Humeyni’nin vefatı esnasında ülke ekonomisinin çökmüş bir durumda olduğuna vurgu yapmış; Irak ile olan savaş, devrimci karışıklıklar, petrol üretiminin düşmesi, kamu hizmetlerinin yetersizliği ve milli paranın önlenemeyen bir şekilde değer kaybetmesini bu durumun başlıca sebepleri olarak zikretmiştir. (s.140). Rafsancani, ekonomik kalkınma için özelleştirme üzerine bina edilmiş hamleler yapmış fakat başarılı olamamıştır. (s.140). Bu yüzden

1995'te özelleştirme politikasından vazgeçmek zorunda kalmıştır. (s.141). Rafsancani'nin başarısızlığının nedenlerinin belli başlı etmenler çerçevesinde anlatıldığı sayfalarda uluslararası alandaki iki önemli gelişmenin –1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali dolayısıyla ABD'nin Irak'a müdahalesi ve 1991'de SSCB'nin dağılması- İran dış politikasına olan etkisinden bahsedilmiştir. Yazar 1997'de Muhammed Hatemi'nin iktidara gelişini “pragmatizm yerini reformculuğa, ekonomik kalkınma yerini siyasi gelişmeye bıraktı” (s.146-147) cümlesiyle ifade ederek uluslararası alandaki gelişmelerden (s.148) bahsetmiş, Hatemi'nin İran İslam Cumhuriyeti'nin Batı'ya resmi ziyarette bulunan ilk cumhurbaşkanı olduğunu vurgulamıştır. Kitapta Rafsancani'nin birinci dönemiyle Hatemi'nin ikinci dönemi birbirine benzetilmiş, iki dönemin de uluslararası karışıklıklardan önemli ölçüde etkilendiği belirtilmiştir (s.151). Sonraki sayfalarda iç siyasi gelişmelerden bahsedilen yazar ABD'nin Afganistan ve Irak müdahalelerinin İran üzerindeki etkisi ve nükleer mesele üzerinde durmuş Mahmud Ahmedinejad dönemini daha çok eleştirel bir üslupla anlatmıştır. Hatta Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesini “yeni bir İslamcı militan kuşağın iktidara gelişini teyit ettiği” (s.155) şeklinde ifade etmiştir. Bu dönem politikasını anlamak için Ahmedinejad'ın şahsının anlaşılması gerektiğini söyleyen yazar Ahmedinejad için “Humeyni'nin sadık bir öğrencisi ve Mesihçi eğilimi olan ateşli bir partizan” tanımlamasını yapmıştır (s.157-159). Bu dönem değerlendirildikten sonra 2009 seçimleri ve ardından yaşanan olaylar -yazarın tabiriyle “yaz krizi”- muhafazakarların eleştirel bir dille anlatıldığı bölümler olarak Kitaptaki yerini almıştır. Seçimlerden sonra yapılan gösteriler ve Yeşil hareketi üzerinde durulmuş, iktidar ve Ali Hamaney 'in tutumlarının eleştirildiği sayfalarda bu bölüm bitirilmiştir.

Sonuç olarak kitap İran'ın son iki yüzyıllık dönemini ve “İslam Devrimi” sürecini detaylara fazla girmeden anlatmaktadır ve yazarlarının iddia ettiği gibi ideal bir “giriş” (s.10) kitabıdır. Bu açıdan kitap İran hakkında genel olarak bilgi edinmek isteyenler için uygun fakat mütevazı bir kaynaktır. Sayfa sayısının az olması, çevirisinin iyi olması ve sıkılmayan akıcı bir anlatımın olması kitabın öne çıkan olumlu yanlarıdır. Bununla beraber kitabın dilinde taraflı bir tutum görülmektedir. Özellikle Pehlevi dönemi ve İslam Devrimi süreci ve sonrası anlatılırken akademik anlatımla bağdaşmayan aşırı ifadeler - megaloman, küstah gibi- kullanılmıştır. (s.110-111) Ayrıca bölüm sonlarında yapılan analizler yetersiz ve eksik kalmıştır.